

Czapári Dóra

joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSZ civilisztika tagozatának tagja

Tokorcsi Katalin

jogász, az ÓNSZ civilisztika tagozatának volt tagja

Alkotmányosság a magánjogban –

Az alkotmányos normák érvényesülésének elméleti problémái a magánjogi jogviszonyokban

I. Bevezető gondolatok; a közjog – magánjog kettősségének problematikája

A jog fejlődésének történetében a jogágak közül elsőként a magánjog jelent meg (pl. már az emberiség legkorábbi századaiban ismerték elődeink az „enyém” és a „tiéd” fogalmakat, elismerték a másik embert tulajdonosnak, a felesleges javak felhalmozásával létrejött a cserekereskedelem intézménye stb.), s mind a mai napig is a civiljogot tekintik a jogtudomány a dogmatikailag legkidolgozottabb jogágnak. Jelentősége aligha vitatható, hiszen egy olyan jogágról van szó, amely a legközvetlenebb összefüggésben áll a gazdasági viszonyokkal, amelyek az emberi létezés alapjait teremtik meg.

A magánjog alapvető elvei közé sorolhatjuk az igazságosságot, szabadságot, egyenlőséget, a kiegyenlítő igazságosság érvényesítését. A szabadság és egyenlőség elfogadásának következménye, hogy mindenki saját elhatározásából, és egyenlő feltételekkel lehessen jogviszony részese. A magánjog lehetőséget nyújt a kiegyenlítő igazságosság elvének érvényesülésére, amely szűkebb értelemben a szerződési jogban azt jelenti, hogy a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás egyenértékűek legyenek, a

kártérítési jogban pedig a kár kiegyenlítése teljes legyen. Tágabb értelemben azt a követelményt értjük alatta, hogy magánjogi jogviszonyokat csak olyan szabályok határozhatnak meg, amelyeket a felek maguk alkottak. A magánjognak a személyi autonómián és személyhez fűződő jogokon kell alapulnia. Ezért az európai kódexek ma is a szabadság, egyenlőség, igazságosság alapelveire épülnek.¹

A közjogi jogágak kifejlődése a civiljoghoz képest lényegesen későbbre tehető, ezek kialakulása ugyanis szorosan összefügg az államiság megjelenésével. Ugyanakkor a jogfejlődés során viszonylag korán, már a római jogban elhatárolták egymástól a közjog és a magánjog területeit, amely felosztás ma is a kontinentális jogrendszerek legalapvetőbb jellemzője. Ennek ellenére a közjog és a magánjog közötti különbségtétel a modern jogtudományban az egyik leginkább vitatott jogi kérdés. Egyre inkább úgy tűnik, hogy a közjog és magánjog merev elhatárolása a modern jogviszonyokban aligha tartható fenn.

Evidens, hogy a nemzeti alkotmányok, így a magyar Alaptörvény is, a közjog részét képezik. Az Alaptörvénybe foglalt normák olyan értékrendszert képeznek, amelyek a közjogban közvetlenül tudnak hatni. Viszont az alaptörvényi normarendszer nemcsak a közjogban meghatározó, hanem a magánjogi jogviszonyokra is kihatással van. A civiljogban azonban ez az értékrend csak közvetetten, azaz az alkotmányos rendelkezéseknek a magánjogi normákon való átsugárzása folytán érvényesülhet.²

Az alkotmányos normák közül is kiemelkedő jelentőségűek az alapvető emberi jogok. Elsőként a francia forradalom időszakában fogalmazódott meg annak az igénye, hogy az egyént jogi eszközökkel is védelmezni kell a hatalom túlkapásaival szemben. Európa szerte olyan deklarációk láttak napvilágot, amelyek alanyi jogokat és szabadságjogokat biztosítottak az emberek számára. Ezek a jogosultságok ún. negatív, tartózkodási kötelezettségként jelentek meg az állam oldalán, ezért ezek az ún. status negativus körébe tartoznak.

¹ Gárdos Orosz Fruzsina: Az emberi jogok alkalmazásának lehetőségei a rendes bíróságokon különös tekintettel a magánjogi jogvitákra. Doktori értekezés, Győr 2010. 26-31. o.

² Paczolay Péter: A közjog és a civiljog kapcsolata az Alaptörvényben – avagy a Ptk. alkotmányos alapjai. Előadás, a Magyar Jogász Egylet miskolci tagozata által szervezett konferencia. (2013. február 1.) 1. o.

A további jogfejlődés azonban rámutatott arra a tényre, hogy egyáltalán nem elegendő az állami tartózkodás az alapvető jogok érvényesülése érdekében, hanem az államnak aktívan is cselekednie kell. Az állam egy sor olyan pozitív előjelű funkciót vállalt magára, amely a történelem korábbi századaiban elképzelhetetlen volt (pl. szabad sajtó állam általi támogatása).

A XX. században felbukkanó globális problémák (háborúk és gazdasági válságok) rámutattak arra, hogy az egyén sokkal kiszolgáltatottabb a hatalmi rendszerek túlkapásainak, mint valaha. Egyértelművé vált, hogy nemcsak az alkotmányokban vagy nemzetközi dokumentumokban kell megfogalmazni az alapvető jogokat és szabadságokat, hanem állami feladattá vált a magánszemélyek közötti alapjogvédelem is, azaz, hogy az alkotmányokba foglalt jogok érvényesülését a magánjogi jogviszonyokban, magánjogi jogállású jogalanyok között is biztosítani kell.³

Jelen dolgozat célja, hogy megvizsgálja, mennyiben képesek hatni az alapjogok, emberi és szabadságjogok, valamint az egyéb alkotmányos normák a magánjogi jogviszonyokban. Az alapjogok elsősorban a jogosultak és az állami szervek közötti jogviszonyokban érvényesülnek, ezt nevezzük vertikális hatálynak. Az alapjogok azonban rendelkeznek ún. horizontális hatállyal is, ami azt jelenti, hogy az alapvető jogok harmadik személyek vonatkozásban is válhatnak ki bizonyos jogi hatásokat – ezt a jelenséget nevezzük harmadhatálynak, azaz a *Drittwirkung* problematikájának.⁴

A probléma szoros összefüggésben áll a közjog-magánjog elhatárolásával, elsőként tehát ezt a kérdéskört kell górcső alá venni.

A közjog-magánjog közötti különbségtétel ugyan a római jogig, Ulpianusig nyúlik vissza, de a rómaiak számára nyilvánvaló volt, hogy a jog tudományos vizsgálata szempontjából az elhatárolás nem releváns, nem jelent lényegi különbségtételt. A *ius privatum* a polgárok személyi, családi és vagyoni viszonyait hangsúlyozta, míg a *ius publicum* a vallási kérdések, papi és állami tisztségek szabályait jelentette. A római jogi alapú további jogfejlődés eredményeit kitűnően illusztrálja Placentinus és Azo közti vita:

³ Gárdos: i. m. 268-270. o.

⁴ Chronowski Nóra: Az integráció alkotmányjogi dimenziói (http://doktori-iskola.ajk.pte.hu/files/tiny_mce/File/Archiv2/Chronowski_PhD_ertekezes_2004.pdf) (2014. 04. 12.)

Placentinus szerint a *ius publicum* és *privatum* különállóak, míg Azo szerint csak módszertani különbségek vannak.⁵

A XVIII. században azonban szigorú kettéosztásra került sor az észjogi irányzatok hatására, amely elsősorban azon a gondolaton alapult, hogy a közjog mentes a bírói kontroll alól. A XIX. századi liberális felfogás – a *laissez faire* szellemében – a magánszférát teljesen elhatárolt kategóriának tekintette, s egyáltalán nem találta elfogadhatónak, hogy az állam a magánjogi jogviszonyokba beavatkozzon. Egyre inkább megfogalmazódott a *tertium non fatur* igénye, vagyis az a törekvés, hogy minden jogszabály besorolható legyen valamilyen kategóriába. E felfogás még a XX. században sem volt idegen a jogbölcselettől. Hivatkozhatunk akár Moór Gyula elméletére is: „közjog mindaz, ami az állam magatartására vonatkozik, magánjog pedig az, ami a magánszemélyekre és jogi személyekre.” Ő is azon az állásponton állt, hogy valamennyi jogszabály kategorizálható, de a szoros kapcsolat következtében vannak olyanok, amelyek mindkét kategóriába illenek, ezeket kétszeresen szerepeltetni kell. Ezen probléma felszámolására létrehozott egy hármass rendszertani tagozódást, amelyben önállóként kezelte a közjog és magánjog közti határsávot. Búza László pedig megalkotta azon szabályok kategóriáját, amelyek egyszerre fogalmoznak meg szabályokat a magáncselekvésre és az állami cselekvésre nézve. Ilyen szabálynak tekinthetjük az alkotmányokat.

A jogfejlődés századaiban számos olyan elmélet látott napvilágot, amely szintén az elválasztás mellett tört pálcát. Az *érdekelmélet* azt hangsúlyozta, hogy a közjog közérdeket szolgál, a magánjog pedig magánérdeket. (Ezt a tézist Nipperdey azzal cáfolta, hogy mind a közjognak, mind a magánjognak érvényesíteni kell a közérdeket.) Az *alanyelmélet* szerint a közjoghoz kapcsolódik az állam jogviszonyainak a szabályozása, a magánjogba pedig a nem állami szereplők viszonyaié. Tehát a közjogi jogviszonyban az egyik félnek államnak kell lennie, a magánjogban pedig két egyenlő pozícióban lévő fél lép jogviszonyba. Az *ügygondnok-elmélet* azon az állásponton áll, hogy ha a résztvevők egyike a köz érdekében jár el, akkor közjogi jogviszonyról kell

⁵ Gárdos: i. m. 19-20. o.

beszélünk. A kombinációs elméletek szerint pedig az eddigi elméletek közös alapokon nyugszanak, mindegyik igaz bizonyos mértékben.

A XIX. század második felében azonban rengeteg olyan elmélet keletkezett, ami cáfolja az elválasztás indokoltságát. A XIX. században John Salmond visszatért az ulpianusi gondolatokhoz: a common law országokban ma sincs éles határ magánjog és közjog két területe között. A francia jogirodalom is vitatta a közjog-magánjog elválasztásának lehetőségét, inkább osztályozási szempontnak tartotta.⁶ Hans Kelsen teljesen elítélte a közjog és magánjog elválasztását: véleménye szerint bizonyos különbségek vannak köztük, de ezek nem lényegiek.

Az éles határvonal tagadásával egy lépcsőzetes rendszer alakul ki, ahol a közjogi és a magánjogi jogviszonyok között olyanok találhatóak, amelyeknek mindkettő elemeit vegyítik. A horizontális hatály tanának megjelenése is cáfolta a közjog és magánjog éles elhatárolódását.⁷

Az elmúlt években-évtizedekben az alkotmányjogi változásokkal párhuzamosan a magánjog is jelentős átalakuláson ment át. Az alkotmányjog és a magánjog fejlődése egy irányba, az alapvető emberi jogok széleskörű elismerésének és horizontális kikényszerítésének irányába mutat. A magánjog közjogiasodása a klasszikus liberalizmus korának végén kezdődött el. Azon alapult, hogy a francia forradalom utáni gazdasági és társadalmi átalakulások felvetették azt a problémát a magánjogban is, hogy mikor kell elkezdni korlátozni a szabadságot a szabadság érdekében. Az egyenlőtlenségek egyre nőttek, ami felélesztette az igényt az állami beavatkozásra. Az állami beavatkozás elsőként is a magánjog alapintézményeit érintette: megjelent a tulajdon szociális funkciója. Elfogadták, hogy a tulajdon kötelezettségekkel terhelt, illetve úgy kell a tulajdont élvezni, hogy az egyben a közjó szolgálatában álljon. A jogalkotó korlátozni kezdte a szerződési szabadságot, különösen a munkaszerződések tekintetében. Valamint a bíróságok is sokszor módosították a szerződések tartalmát generálklauzulákra hivatkozva. A XX. században az is szükségessé vált, hogy az állam aktív gazdasági szereplőként lépjen fel.

⁶ Gárdos: i. m. 20-23. o.

⁷ Gárdos: i. m. 27-29. o.

A magánjog közjogiasodásának egyik fontos eleme a személyhez fűződő jogok rendszerének az átalakulása volt. Ez magával hozta a természetjog hódítását, aminek következtében a személy, a személy méltósága került a magánjog központjába. A Draft Common Frame of Reference polgári jogi alapelvként említi az emberi méltóságon és diszkriminációtilalmon alapuló személyhez fűződő jogok védelmét. Így előtérbe kerül az emberi jogok horizontális érvényesülése. Ezt főként az alapozhatja meg, ha az emberi jogok megsértése miatt a magánjogi jogalanyok egymás közötti jogvitájuk során a bíróságtól jogvédelmet kérhessenek. A magánjogban egyre inkább terjed a gyengébb fél védelmének követelménye, ami a méltányosságból vezethető le, ami generálklauzulákon át képes leginkább hatását kifejteni. Konklúzióként levonható, hogy társadalmi változásokhoz igazodóan a szociális szempontok megjelenése, a személyhez fűződő jogok erősödő védelme, a magánjog általános céljainak módosulása mind közelebbi kapcsolatot alakít ki a magánjog és az alkotmányokban rögzített emberi jogok közt.⁸

II. A Drittwirkung, azaz a harmadhatály a polgári jogviszonyokban

Amíg a ma alapvető jogként ismert fogalmak elnyerték a napjainkban elfogadott tartalmukat, hosszú fejlődésre volt szükség. Az első eredményeknek bizonyos angol törvényeket és nyilatkozatokat tekinthetünk⁹, valamint az 1774-es philadelphiai kongresszus által elfogadott Declaration of Rights és az Amerikai Függetlenségi Nyilatkozatot. Ezekben kikényszerítő erővel még nem bírva, alapelvekként jelentek meg az alapvető jogok. A következő állomásnak a francia forradalom tekinthető, amikor az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata „az ember természetes, elidegeníthetetlen és megszentelt” jogait említi. Megdöbbentő, de az amerikai alkotmány eredetileg nem tartalmazott rendelkezéseket az alapvető jogokról, csak később, 1791-ben egészült ki tíz alapvető jogokat tartalmazó alkotmány-kiegészítéssel, a Bill of Rights-cal. A kiegészítés az állam számára tartózkodásban megnyilvánuló kötelezettségeket írt elő az állampolgárok jogainak védelmében. A XIX. és XX. századi európai alkotmányok alanyi

⁸ Gárdos: i. m. 42-50. o.

⁹ 1628. évi Petition of Rights, az 1679. évi Habeas Corpus Act, az 1689. évi Bill of Rights

jogként tartalmazták az alapvető jogokat, amelyek az állammal szemben kikényszeríthetők voltak.

Az említett történeti fejlődés alapján az alapvető jogokat három csoportba sorolhatjuk: egyrészt az *első generációs alapvető jogok* csoportjába, amelyeket szabadságjogoknak is nevezünk, és az jellemzi őket, hogy nem kívánnak meg tevőleges magatartást az államtól, csupán tartózkodást, be nem avatkozást. A másik csoport a *második generációs alapvető jogok* csoportja, ami már nem pusztán tartózkodást, hanem aktív magatartás kifejtését várja el az államtól. Valamint megkülönböztetünk még *harmadik generációs jogokat* is, amelyeknek gyakran csak a tárgyi oldalát ismeri el az állam, így alanyi jogként nem érvényesíthetők.

Az alapvető jogokat az írott alkotmányok nem csak deklarálják, hanem gondoskodnak hatékonyságukról is, meghatározzák védelmük eszközét és módját. Ez a második világháború hatására kialakult emberi jogi jogvédelmi rendszerre vezethető vissza, amikor elsődleges cél lett az alapvető jogok alkotmányos jogként való kikényszeríthetősége.¹⁰

A jogtudomány mai állása elismeri, hogy az alapjogok valamilyen szinten érvényesülnek a polgári jogviszonyokban is, abban a tekintetben azonban vita van, hogy ez milyen mértékben valósul meg. Az alapjogoknak a polgári jogi jogviszonyokban való érvényesülésére négy alapvető modell állítható fel.

Az **első modell** szerint az alapjogok és a magánjog olyan két, világosan elkülönített jogterületet alkotnak, amelyek között nincsen átjárás. Ez a nézet tehát ragaszkodik a közjog és magánjog merev elválasztásához, amely azonban napjainkban már nem tartható.

A **második modell** azt vallja, hogy az emberi jogok egyetemesek, tehát a magánjogi jogviszonyokban is kötelező módon érvényesülniük kell – ez a gondolat azonban (egyelőre) túlságosan idealisztikus, megvalósíthatatlan.

¹⁰ Gárdos: i. m. 31-35. o.

A **harmadik modell** elismeri, hogy az emberi jogok érvényesülése nem lehet közvetlen, de a magánjogi kódexek generálklauzulái közvetíthetik azokat. Ma ez a többségi álláspont a jogirodalomban.

A **negyedik modell** szerint az alapjogok közvetlenül a magánjogi jogalanyokat nem, csak az államot kötelezik, azonban az államnak kötelessége ezeket a magánjogi jogviszonyokban érvényesíteni a bíróságok döntésein keresztül.¹¹

Az első kivétellel bármelyik modellt is fogadjuk el, az biztos, hogy a horizontális hatály létezése ma már nem vitatható. Ezt támasztja alá az *Európai Unió* joggyakorlata is, amely mind a közvetlen, mind a közvetett alkalmazhatóságra kiváló példát nyújt. Az Európai Unió alapító szerződése alapvetően közjogi jellegű normákból állnak, azonban az Európai Bíróság (EB) jogfejlesztő gyakorlata ezeknek jelentős hányadát magánjogi jelleggel is felruházta. Az EUMSz 114. és 115. cikke alapján az Unió a civiljogi jogalanyokat közvetlenül érintő normákat is kibocsáthat. Ezek elsősorban az egységes piac működését szolgálják. Nem ritka az EU-ban, hogy uniós jogszabályok vagy éppen az EB gyakorlata kimondja valamely uniós norma közvetlen horizontális hatályát, innentől kezdve az uniós jog magánjoggá válik, tehát az ilyen jellegű rendelkezések alanyi jogot konstituálnak a magánjogi jogállású felek (pl. szerződő partnerek) számára. Ezt nevezük a közvetlen horizontális hatály jelenségének.

Ugyanakkor az uniós jogban az ún. közvetett horizontális hatály is érvényesül, amit a harmonius interpretation kötelezettségének nevezünk. Ez azt jelenti, hogy a belső nemzeti jogszabályokat az uniós joggal összhangban kell értelmezni, azaz a tagállami bíróságoknak arra kell törekedniük, hogy a polgári jogi kódexaik generálklauzuláin átderengve érvényesüljenek az uniós szabályok.¹²

Az európai országok közül többek között *Írország* és *Lengyelország* ismerte el a közvetlen horizontális hatály tételét. Az alapvető emberi jogokat elviekben közvetlenül alkalmazhatónak tekinti abban az esetben, ha semmilyen más jogalapon nem képzelhető el az alapjog érvényesülése.¹³ A *common law* rendszerében is egyértelműen

¹¹ Paczolay: i. m. 9. o.

¹² Gárdos: i. m. 208-209. o.

¹³ Gárdos: i. m. 91-92. o.

elhatárolható az a terület, ahol az alkotmány közvetlen alkalmazhatósága felmerülhet (szerződésen kívüli károkozás területe).¹⁴

Az ismertetett modellek közül kettő verseng egymással a jogtudomány neves szerzői körében: sokan amellet teszik le a voksukat, hogy az alapvető jogok közvetlenül is hatnak a magánjogi jogviszonyokban, szép számmal akadnak azonban olyan nézetek is, amelyek szkepszissel közelítenek e témához, s csak az alkotmányos normák közvetett érvényesülését ismerik el. Úgy tűnik, utóbbiak vannak többségben, akik a közvetett hatály mellett érvelnek. Az alábbiakban bemutatom azokat az érveket, amelyeket e két tábor ütköztet nézetének alátámasztásául.

III. Érvek és ellenérvek az alapjogok és az alaptörvényi normák közvetlen alkalmazhatósága tekintetében

Az alapvető jogok és az egyéb alaptörvényi normáknak a polgári jogi jogviszonyokban való érvényre juttatásával kapcsolatban az egyik uralkodó álláspont a magyar jogtudományban az, hogy az alkotmányos szabályok magánjogi téren is közvetlenül alkalmazhatóak. Ennek a nézetnek a hívei elsősorban avval érvelnek, hogy egyetlen magyar jogszabály sem rögzíti azt, hogy az Alkotmánybíróság (AB) alkotmányértelmezési hatásköre kizárólagos lenne. Sőt, rámutatnak arra, hogy maga a testület rögzítette a 31/1990. (XII. 18.) AB határozatában, hogy *„az Alkotmány értelmezésére nem kizárólag az Alkotmánybíróság jogosult. Az Országgyűlést is megilleti az a jog, hogy hiteles értelmezést fűzzön az Alkotmány valamely rendelkezéséhez, s ezen túlmenően, tevékenységük ellátása során a jogalkotó és jogalkalmazó szervek is értelmezik az Alkotmányt.”*¹⁵ Az egyetlen lényegi különbség tehát a testület és a rendes

¹⁴ Gárdos: i. m. 98. o.

¹⁵ Az Alkotmánybíróságnak az Alkotmány tekintetében tett megállapításai az Alaptörvényre nézve is megállják a helyüket, hiszen maga a testület emelte ki a 22/2012. (V. 11.) AB határozatában, hogy *„az előző Alkotmány és az Alaptörvény egyes rendelkezései tartalmi egyezősége esetén éppen nem a korábbi alkotmánybírói döntésben megjelenő jogelvek átvételét, hanem azok figyelmen kívül hagyását kell indokolni”*, tekintettel arra, hogy az alkotmányos követelmények és az alapjogok terén az Alaptörvény és az Alkotmány lényegében megegyeznek egymással.

bíróságok alaptörvény-értelmező tevékenysége között az, hogy az AB általi értelmezés erga omnes hatályú.

Ezzel szemben a Kúria jogelődje, a Legfelsőbb Bíróság egyik eseti döntésében arra mutatott rá, hogy kizárólag az Alkotmánybíróság rendelkezik az alkotmányértelmezés monopóliumával.¹⁶ A 41/1993. (VI. 30.) AB határozatban pedig Zlinszky János alkotmánybíró a különvéleményében azt hangsúlyozta, hogy az Országgyűlés jogértelmező-alkotmányértelmező határozata csak egy a lehetséges értelmezések közül, de kötelező erővel egyáltalán nem rendelkezik. A magyar jogirodalom több kiváló szerzője a jogalkalmazó szervek tevékenységére is vonatkoztatja ezt a megállapítást.¹⁷

Ugyanakkor az Alaptörvény T) cikkének (3) szakasza rögzíti, hogy *„jogszabály nem lehet ellentétes az Alaptörvénnyel.”* A jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. törvény (Jat.) 2. § (4) bekezdése pedig azt mondja ki, hogy a *„jogszabályok megalkotásakor biztosítani kell, hogy a jogszabály a) megfeleljen az Alaptörvényből eredő tartalmi és formai követelményeknek, b) illeszkedjen a jogrendszer egységébe, c) megfeleljen a nemzetközi jogból és az európai uniós jogból eredő kötelezettségeknek és d) megfeleljen a jogalkotás szakmai követelményeinek.”* Ezekből a rendelkezésekből az következik, hogy a rendes bíróságoknak kötelessége az Alaptörvénnyel ellentétes jogszabályokat félretenni a jogalkalmazás során, az ilyen jogi normákat nem vehetik figyelembe az eseti döntések meghozatalában. Márpedig ahhoz, hogy fény derüljön arra, hogy melyek azok a jogszabályok, amelyek nem állnak összhangban az Alaptörvénnyel, a bíróságoknak óhatatlanul értelmezniük kell az Alaptörvényt. Közelebbről nézve: a rendes bíróságok is – akárcsak az AB –végeznek normakontrollt mindennapi gyakorlatuk során.

A közvetlen horizontális hatály kritikusai szerint azonban hiba lenne akár az Alaptörvényből, akár a Jat.-ból a fenti következtetéseket levonni. Az Alaptörvény ugyanis – amely minden állami szerv hatáskörét és legalapvetőbb funkcióit részletesen meghatározza – sehol nem hatalmazza fel kifejezetten a magyar bíróságokat alkotmányértelmező tevékenység folytatására, tehát abból, hogy külön jogszabály nem tiltja a bíróságok alaptörvény-értelmezését, még nem következik automatikusan az a

¹⁶ BH 1994.1.

¹⁷ Vincze Attila: Az Alkotmány rendelkezéseinek érvényre juttatása a polgár jogviszonyokban. Polgári Jogi Kodifikáció 2004/3. sz. 3. o.

tény, hogy a bíróságok jogosultak lennének a jelzett tevékenység elvégzésére.¹⁸ Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a magánjogi viszonyok alanyai nem közvetlen címzettjei az alaptörvényi normáknak.

Az Alaptörvény közvetlen alkalmazhatósága mellett érvelők arra is hivatkoznak, hogy az Alaptörvény R) cikk (2) bekezdése értelmében „az Alaptörvény és a jogszabályok mindenkire kötelezőek”. A grammatikai értelmezés módszerét segítségül hívva, a rendelkezés valóban utalhat arra, hogy a polgári jogviszonyokban is alkalmazni kell az alaptörvényi normákat, hiszen a „mindenki” kategóriába a magánfelek is beletartoznak. Ugyanakkor az Alkotmánybíróság a 48/1991. (IX. 26.) AB határozatában kifejtette, hogy önmagában a nyelvtani értelmezés a legtöbb esetben nem kielégítő módszer az alkotmányos szabályok pontos értelmének megtalálásához. A testület legtöbbször a rendszertani értelmezés eszközéhez nyúlt, amikor kétségesnek találta valamely jogi norma tartalmát.

Vizsgáljuk meg közelebbről a rendszertani elemzés szabályai alapján az alaptörvényi normákat! Vékás Lajos már a korábbi, ámde hatályba nem lépett új Ptk. kodifikációja során rámutatott arra, hogy az alapjogok mint az egyén „harcijogai” fő funkciója az egyéneknek az államhatalommal szembeni védelme, tehát ezek a status negativus körébe tartoznak. Ez egyrészt azt jelenti, hogy az alapjogok az államot és az állami szerveket kötik, másrészt azt, hogy az állami cselekmények köre csak addig terjedhet, ameddig az Alaptörvény az államot tevékenységére kifejezetten feljogosítja, mert csakis ily módon biztosítható a magánjog világának lényegi összetevője, az elvileg korlátozhatatlan magánautonómia. Az alapjogok éppen azért alakultak ki, hogy olyan privát szférát biztosítsanak a magánosoknak, ahol nem kell tartaniuk az állami beavatkozástól, vagyis garantálják, hogy a magánjogi jogviszonyaik ne fűggjenek a közjogi szabályoktól. Azt tehát, hogy a polgári jogviszonyokban a bíróságok nem alkalmazhatják közvetlenül az alaptörvényi normákat, inkább védelmi eszközként kell értékelni, s nem a bíróságoknak egy fontos jogosultságtól való megfosztásaként.

Ha az eljárási alapjogokat vesszük górcső alá (pl. tisztességes bírói eljáráshoz való jog vagy a jogorvoslathoz való jog), ezek tekintetében is megállapítható, hogy az államot

¹⁸ Vincze: i. m. 4. o.

kötelezik közvetlenül, míg az eljárásban résztvevő feleket csupán közvetetten, az eljárási törvények közvetítése által. Vannak olyan alapjogok is, amelyekről pedig minden kétséget kizáróan meg tudjuk állapítani, hogy egyáltalán nem „mindenkihez” szólnak, hanem csak egy meghatározott alanyi körhöz (pl. menekültek, bevándoroltak, nemzetiségek stb). A harmadik generációs alapjogok pedig csak ún. közvetítő normák segítségével képesek hatni. Az Alaptörvény „*mindenkire kötelezőek*” kitételét tehát nem lehet úgy tekinteni, hogy az alanyi közjogot konstituál, hanem inkább formai, alaki alkotmányosság követelményként, a törvény előtti egyenlőség megfelelőjeként kell rá tekinteni. „Kétséges a mindenki kifejezést a horizontális, közvetlen alkalmazhatóságként értelmezni, különös tekintettel a jogviszonyok különeműségére.”¹⁹

A szkeptikusok gyakran hivatkoznak arra is, hogy az alaptörvényi normák közvetlen alkalmazása megbontaná a hatalmi ágak megosztásával nyert egyensúlyt a jogalkotás és a jogalkalmazás között, mivel a bírói hatalom túlzott felértékelődését jelentené. Mások azonban nem osztják ezeket az aggályokat. A klasszikus montesquieu-i elv a mai modern demokráciákban úgy valósul meg, hogy a nemzeti alkotmányok pontosan rögzítik az egyes állami szerveket megillető kompetenciákat, és a hatalmi ágak kölcsönös ellenőrizhetőségének módozatait. Ugyanakkor a hatalommegosztás azt is jelenti, hogy a hatalmi szerveknek együtt kell működniük egymással az egységes célok elérése érdekében. Tehát nem feltétlen probléma az, hogy a rendes bíróságok – mint harmadik hatalmi ág – olyan feladatokat is kapnának, amelyek korábban inkább másik hatalmi kompetenciájába tartoztak. A cél ugyanis az, hogy a hatalommegosztás elvét úgy kell megvalósítani, hogy az az alapjogok lehető legnagyobb védelmét szolgálja. Nem lehet tehát ördögtől való jelenségként értékelni a rendes bíróságok alkotmányértelmező tevékenységét. A bíró megállapíthatja az alapjog tartalmát, azonban arra ügyelnie kell, hogy alapjogot nem korlátozhat. Nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy az AB amúgy is felülvizsgálhatja a rendes bíróságok alaptörvény-értelmezést is megvalósító határozatait, ezzel máris helyreállítható a hatalmi egyensúly esetleges megbomlása.²⁰

¹⁹ Vincze: i. m. 6-7. o.

²⁰ Gárdos: i. m. 273-276. o.

Az alapjogok korlátozása egy olyan gondolathoz is elvezet, amely szintén a kritikusok vesszőparipája. Gyakran hivatkoznak arra is, hogy a rendes bíróságok azért nem alkalmazhatnak alaptörvényi normákat és alapjogokat, mert ezzel a jelzett alapjogok korlátozását valósítanák meg. Márpedig alapjog-korlátozást csak törvényben lehet megvalósítani. Ezen álláspont vallói azonban figyelmen kívül hagyják, hogy az alapjog tartalma magába foglalja annak a korlátját is, tehát, amikor a bíró az adott jogi normát értelmezi, s megállapítja, hogy annak tartalma összhangban áll-e az Alaptörvénnyel, akkor valójában pont az alapjog a jogszabályba foglalt alkotmányos korlátozását, mint az alapjog tartalmának összetevőjét vizsgálja. Arra a kérdésre keresi valójában a bíró a választ, hogy hogyan értelmezhető a korlátozás úgy, hogy az az alkotmányossági kritériumoknak még megfeleljen.²¹

IV. Az alapjogok tartalmának megállapítása a magánjogi jogviszonyokban

Akár a közvetlen, akár a közvetett alkalmazhatóság mellett érvelünk, egy biztos: a rendes bíróságoknak az alapjogok érvényesítése érdekében oly módon kell értelmeznie az Alaptörvényt, hogy azt össze kell vetni a vizsgálandó jogszabállyal – vagy éppen annak hiányával. Ez azonban korántsem egyszerű feladat. Nem felejthetjük el, hogy az alapvető jogok általában nem abszolút természetűek, tehát tartalmuk mindig attól a pillanattól függ, amelyben az egyén alkotmányosan él a jogaival és szabadságaival. A bíróságoknak tehát esetről esetre kell megállapítaniuk az alapjogok terjedelmét.

A rendes bíróságok számára az első jelentős problémát az jelenti, hogy miként kezeljék az alkotmányos normákat: szabályként vagy jogelvekként tekintsenek-e rájuk. Az alapvető jogok ugyanis kettős természetűek: sokszor annyira egyértelmű rendelkezéseket tartalmaznak, hogy lényegében hasonló jogszabályi rendelkezéseknek tekinthetőek, mint például egy törvény meghatározott szakasza. Másrészt azonban vannak olyan alkotmányos normák is, amelyek a rendeltetésüknél fogva az egész jogrendszert átható alapelvekként funkcionálnak. Előbbiek alapján a bíróság könnyűszerrel eldöntheti az ügyet, míg utóbbiak csak útmutatással szolgálnak a bíró

²¹ Gárdos: i. m. 167-168. o.

számára. A magyar jogtudományban uralkodó álláspont szerint nem egyszerű jogszabályi rendelkezéseknek kell tekinteni az alaptörvényi normákat és az alapjogokat, hanem szabály és jogelv sajátos kombinációjának.²²

Mennyiben hat ki ez a megállapítás a bíróságok által alkalmazott jogszabály-értelmezési módszerekre? Pontosítva a kérdést: mennyiben kell a bírónak speciális alkotmányértelmezési módszereket használnia?

Két klasszikusnak mondható álláspont verseng egymással a civilisztika tudományában: vannak, akik úgy vélik, hogy a bíró alapjogi bíraskodást csak annyiban végezhet, hogy az egyedi ügyben alkotmánybírósági határozatokat elemez; mások szerint azonban az bíróság által végzett alaptörvény-értelmezésnek pont olyannak kell lennie, mint a magánjogi generálklauzulák értelmezése. A kettő közötti közvetítő álláspontot Jakab András képviseli, aki szerint az alkotmányértelmezés alapvetően nem különbözik a jogszabály-értelmezéstől, de azt a bíróságoknak el kell fogadniuk, hogy az AB által kidolgozott „precedensrendszerre” mindenképpen tekintettel kell lenniük. A bíró tehát csak akkor térhet el mind a saját maga korábbi, mind az AB álláspontjától, ha az eltérést indokolni tudja. Közelebbről: a rendes bíróságoknak alkotmányjogi mérlegelést kell végezniük, de nem tekinthetnek el a vonatkozó alkotmánybírósági határozatoktól.

Az alapvető jogok tartalmának megállapítása során elengedhetetlen, hogy a rendes bíróságok is ugyanazokat az alapjog-korlátozási teszteket alkalmazzák, amelyeket az AB fejlesztett ki, hiszen az alapvető jogok megfogalmazása absztrakt, tehát a hagyományos jogértelmezési módszerek segítségével nem állapítható meg (a maga teljességében) azok valódi tartalma. Ez azonban nagyfokú alkotmányjogi dogmatikai tudást vár el a magyar bíróságoktól. A bíróságok az alábbi alkotmányossági teszteket alkalmazhatják: a lényeges tartalom korlátozhatatlansága; a szükségességi-arányossági teszt; s végül speciális alkotmányossági tesztek is rendelkezésre állnak.

A lényeges tartalom korlátozhatatlanságának tesztje arra hívja fel az a rendes bíróságok figyelmét, hogy a jogszabály-értelmezés során érintetlennek kell maradnia az alapvető jogok lényeges tartalma. A legfontosabb kérdés azonban annak eldöntése, hogy melyik

²² Gárdos: i. m. 166-170. o.

alapjog milyen lényeges tartalommal rendelkezik. Sólyom Lászlónak az AB halálbüntetés alkotmányellenességét kimondó határozatához fűzött, méltán híres párhuzamos véleménye fogalmazta meg azt a mind a mai napig uralkodó álláspontot, hogy az élethez és az emberi méltósághoz való jog az alapvető jogok érinthetetlen magja. Sólyom azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy egyáltalán nem biztos, hogy mindaddig korlátozható is az alapjog, amíg az nem sérti az életet vagy az emberi méltóságot. Minden egyes alapjognál tehát eltérő lehet a lényeges tartalom, s ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az élethez és emberi méltósághoz való jog inkább feltétele, s nem lényeges tartalma az egyes alapjogoknak.

A szükségességi-arányossági teszt az AB másik klasszikus tesztje, amelynek 3 fő elemét különböztethetjük meg. Az első elem a cél és az eszköz, azaz a jogszabályi rendelkezés logikai kapcsolatának a vizsgálatát jelenti, míg a második elem pedig arra szolgál, hogy rámutasson: a korlátozás elkerülhetetlen. Ez az első két elem alkotja a „szükségesség” kategóriáját. A harmadik elem pedig már az „arányosság”, amelynél a bíróságnak azt kell megvizsgálnia, hogy a jogszabály által megvalósított korlátozás arányban áll-e azzal a céllal, amelyet a korlátozás szolgál.

Mind az AB-nak, mind a rendes bíróságoknak speciális tesztek is rendelkezésére állnak, ha az előbbieket alkalmazása eredménytelen maradna. Így speciális teszt kötődik pl. a tulajdonhoz való joghoz (szükségesség helyett a közérdek fennállása) vagy éppen a véleménynyilvánítás szabadságához. Az alapvető jogokkal szemben az alkotmányos jogok pedig amúgy is könnyebben korlátozhatóak, ezért ezekre vonatkozóan az AB az ún. ésszerűségi tesztet alakította ki: elegendő azt vizsgálni, hogy kellően ésszerű, racionális okból történt-e a jogalkotó általi korlátozás, mert ha igen, nem állapítható meg az alapjogok sérelme.²³

A megfelelő alkotmányossági tesztek vizsgálatát követően a bíróságnak mérlegelnie kell, hogy miként alkalmazhatja úgy a jogi normákat, hogy az alkotmányos tartalom is érvényre jusson. Mérlegelés alatt azt értjük, hogy „a mérlegelést végző objektív, az alkotmányban foglalt jogok és eljárások együttes, rendszerszerű értelmezésének

²³ Gárdos: i. m. 173-191. o.

eredményeképp kialakított kritériumok mentén vizsgálja egyes esetekben az alkotmányban foglalt jogok tartalmát.”²⁴

Számos esetben éppen a bírói mérlegelés objektivitásával van a legnagyobb probléma. Sokszor önkényesen történik az alapjogok mérlegelése, különösen, amikor alapjogok ütköznek egymással. A bíróságok a leggyakrabban a lehető legkevesebb korlátozás tesztjét alkalmazzák az alapjogok szembeállításakor, ez azonban nem minden esetben alkalmazható. Márpedig egy hibás alkotmányossági vizsgálat lefolytatása téves eredményekhez vezethet a tekintetben, hogy melyik a fontosabb alapjog.²⁵

Összességében vizsgálva látható, hogy a magyar bíróságok meglehetősen bizonytalanok az alapjogok alkalmazása tekintetében. Azonban ha a rendes bírászkodási gyakorlat megakad, mert az alkalmazandó jogszabályt alkotmányellenesnek találja a bíróság vagy nem talál olyan jogi normát, amely alkotmányos megoldást eredményez, mindenképpen szükség van az Alkotmánybíróság közbenjárására – erre szolgálhat a bírói kezdeményezés, illetve az alkotmányjogi panasz intézménye: ezek azonban már túllépnek a magánjog keretein.²⁶

²⁴ Gárdos: i. m. 192. o.

²⁵ Gárdos: i. m. 191-197. o.

²⁶ Gárdos: i. m. 281. o.